

ПІЗНАВАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ СТУДЕНТІВ: КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ПОНЯТТЯ ТА РІВНІ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. У зв'язку з сучасними соціальними та економічними перетвореннями в світі змінюються вимоги до випускників ВНЗ. Для того, щоб відповідати сучасним вимогам, у фахівця мають бути сформовані готовність та здатність самостійно поповнювати, оновлювати необхідні знання та вміння. Тому пізнавальна самостійність набуває статусу не лише особистісної, але й професійно значущої якості. Що в свою чергу вимагає спрямованості навчального процесу на формування та розвиток пізнавальної самостійності студентів як основи самоосвіти та самовдосконалення.

Аналіз актуальних досліджень. Різним аспектам проблеми формування та розвитку пізнавальної самостійності студентів присвячені дослідження А. Алексюка, В. Давидова, Н. Дайрі, І. Лернера, А. Огаркової, П. Підкасистого, О. Савченко, Г. Саранцева, Т. Шамової та інших. У працях Б. Ананьева, Л. Виготського, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Н. Тализіної, Л.М. Фрідмана та інших розкрито роль та місце самостійності у формуванні особистості. На необхідності формування самостійності в студентському віці наголошували В. Давидов, Д. Ельконін, І. Сташкевич та інші.

В Україні на початку двадцять першого століття на рівні дисертаційних досліджень проблема формування та розвитку пізнавальної самостійності студентів вивчалася такими науковцями, як Г. Адамів, В. Бенера, Г. Гарбар, Я. Галета, О. Грибок, В. Логвиненко, Л. Тархова. Зокрема, проблемами формування пізнавальної самостійності в студентів педагогічного училища переймалися Г. Адамів, В. Бенера, (Г. Адамів - на матеріалі вивчення психолого-педагогічних дисциплін, В. Бенера - у майбутніх вихователів засобами інтелектуальної гри), Г. Гарбар досліджувала розвиток пізнавальної самостійності студентів на матеріалі курсу «Поліфонія», Я. Галета вивчав формування пізнавальної самостійності студентів економічного коледжу засобами інформаційних технологій, Л. Тархова досліджувала формування пізнавальної самостійності майбутніх перекладачів у процесі професійної підготовки, О. Грибок досліджував розвиток творчої пізнавальної самостійності курсантів вищих військових навчальних закладів у процесі вивчення військових дисциплін.

Не зважаючи на широке вивчення даної проблеми, відсутній єдиний підхід до таких ключових питань, як сутність та структура поняття «пізнавальна самостійність студентів», рівні розвитку пізнавальної самостійності, педагогічні умови формування та розвитку зазначеної якості.

Мета даної статті: на основі аналізу різних підходів та узагальнення результатів експериментального дослідження запропонувати власне бачення компонентної структури та рівнів розвитку пізнавальної самостійності студентів.

Виклад основного матеріалу. В якості ключових компонентів пізнавальної самостійності педагоги Н. Половникова, А. Савченко, Г. Саранцев, Т. Шамова виділяють змістово-операційний, мотиваційний та вольовий. Я. Галета виділяє два компоненти

пізнавальної самостійності: процесуальний і мотиваційний. Змістовий аспект процесуального компоненту характеризується опорними знаннями, необхідними для самостійного пізнання, а операційний аспект включає практичні, пізнавальні й організаційні уміння. Мотиваційний аспект характеризується наявністю в особистості потреби і прагнення до пізнання [4].

У структурі пізнавальної самостійності майбутніх перекладачів Л. Тархова виділяє мотиваційно-вольовий (представлений мотивами, емоціями, здатністю до цілепокладання, інтересом, потребою, а також такими якостями особистості як рішучість, наполегливість у досягненні мети, самостійність у прийнятті перекладацьких рішень, здатність до саморегуляції), змістовий (загальні й спеціальні знання, які необхідні для майбутньої перекладацької діяльності) та операційно-процесуальний (організаційно-пізнавальні вміння та володіння загальними логічними операціям) компоненти [7].

Також три компоненти пізнавальної самостійності виділяє О. Петунін: спонукально-емоційний (мотиваційні, вольові та емоційні аспекти пізнавальної самостійності учнів), інтелектуальний (властивості інтелекту, пізнавальні процеси, розумові операції, компетенції, які дозволяють учням цілеспрямовано і результативно вести самостійну пізнавальну діяльність) і діяльнісний (вміння самостійно і вмотивовано організовувати свою пізнавальну діяльність, визначати сутнісні характеристики досліджуваного об'єкта, порівнювати об'єкти, факти та явища, здійснювати класифікацію досліджуваних об'єктів і явищ, узагальнювати, робити резюме, абстрагувати) [6].

Цілком слушними, на нашу думку, є погляди Е. Мілова на сутність пізнавальної самостійності. Науковець розглядає її в двох аспектах - як якість особистості (особистісна складова) та як характеристика діяльності (діяльнісна складова). Причому особистісна складова відображає ставлення (прагнення, бажання) людини до пізнання, процесу пізнавальної діяльності, її результатів і умов здійснення, а також можливості (знання, уміння, здатності, воля) здійснювати пізнавальну діяльність у відносній незалежності від зовнішнього впливу. Діяльнісна ж складова виявляється в самокеруванні людиною процесом своєї пізнавальної діяльності (від постановки мети до оцінки результату) на різних рівнях її здійснення (від відтворення до творчості). В особистісний блок Е. Мілов включив такі компоненти: а) емотивний (воля, емоції, мотиви, інтереси, потреби та ціннісні орієнтації студента), який відображає психологічну готовність студента до самостійного пізнання; б) когнітивний (знання), який відображає теоретичну готовність студента до самостійного пізнання; в) конативний (уміння, здібності), який відображає практичну готовність. Діяльнісний блок дослідник представив такими компонентами: а) рівні пізнавальної діяльності (репродуктивний, евристичний, творчий); б) стани пізнавальної самостійності (повна, часткова, відсутня); в) етапи самостійної пізнавальної діяльності (інформаційно-аналітичний, проектувальний, виконавчий, рефлексивний) [5].

Аналіз підходів науковців до компонентної структури пізнавальної самостійності та рівнів її розвитку подано у змісті таблиці 1. Із таблиці видно, що у психолого-педагогічній літературі відсутній єдиний підхід до структури та рівнів сформованості зазначеного явища - кількість складових цієї якості варіюється в межах від двох до шести, а кількість рівнів - від трьох до п'яти.

Таблиця 1

Компонентний склад пізнавальної самостійності та рівні її розвитку

Дослідник	Компоненти пізнавальної самостійності	Рівні пізнавальної самостійності
Г. Адамів	когнітивно-пізнавальний, ціннісно-орієнтаційний, праксеологічний	низький, середній, високий
В. Бенера		початковий, середній, достатній, високий
Д. Білоног	мотиваційний, когнітивний, операційно-інформативний, оцінно-корегуючий	імітаційний, адаптивний, креативний
А. Богоявленська		відтворювально-репродуктивний, продуктивний, творчий

Л. Боровик	мотиваційний, змістово-операційний, емоційно-вольовий	
Я. Галета	процесуальний, мотиваційний	низький, середній, високий
О. Грибок	мотиваційно-ціннісний, пізнавально-операційний, контрольно-оцінний	ситуативно-нестійкий, відтворюючої самостійності, творчий, творчо-перетворюючий
О. Громова	мотиваційний, змістово-операційний, регулятивний	низький, середній, високий
Г. Львіна	мотиваційний, змістово-операційний, діяльнісний, регулятивно-вольовий	низький, середній, високий
В. Логвиненко	мотиваційний, орієнтирний, змістово-операційний, емоційно-вольовий, оцінний	
В. Ляшенко		пасивно-наслідувальний, активно-пошуковий, інтенсивно-творчий.
Л. Мезенцева	мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, оцінний	відтворюючий, перетворюючо-відтворюючий, перетворюючий
Ю. Мілов	особистісний блок: емотивний, когнітивний, конативний; діяльнісний блок: рівні та стани пізнавальної самостійності, етапи самостійної пізнавальної діяльності	репродуктивний, евристичний, творчий
О. Петунін	спонукально-емоційний інтелектуальний, діяльнісний	
А. Петьков	рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, вольовий, когнітивний, операційно-діяльнісний, оцінно-корегуючий	перший (низький), другий (середній), третій (достатній), четвертий (високий)
К. Поторочіна	емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, метакогнітивний, регулятивний	учнівський, виконавський, евристичний, творчий
І. Сташкевич	змістово-операційний, мотиваційний, вольовий	
Л. Тархова	мотиваційно-вольовий, змістовий, операційно-процесуальний	копіювальний, відтворювальний-творчий та конструктивно-творчий
М. Туркіна	операційний, змістовий, спонукальний	низький або репродуктивний, невисокий або адаптивний, середній або локально-моделюючий, достатньо високий або системно-моделюючий, високий або системно-моделюючий діяльність та поведінку
В. Черемних		низький, репродуктивно-продуктивний, продуктивний
А. Шабалін	мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий	
С. Чебровська	емоційно-мотиваційний, інтелектуальний, регуляційно-орієнтаційний, соціально-комунікативний	інтуїтивно-епізодичний, репродуктивний, евристичний, креативний

Беручи до уваги різні точки зору на структуру пізнавальної самостійності, на основі теоретичного та експериментального дослідження та розуміння пізнавальної самостійності як інтегративної професійно значущої якості особистості, яка характеризується прагненням до пізнання та наявністю знань й умінь раціонально організувати та здійснювати свою пізнавальну діяльність, спрямовану на засвоєння нового й удосконалення уже пізнаного, у структурі пізнавальної самостійності виділяємо наступні компоненти: мотиваційно-емоційний, когнітивно-змістовий та організаційно-вольовий. Ці структурні компоненти перебувають один з одним у тісному взаємозв'язку і органічно доповнюють один одного (рис. 1.).

Зокрема, мотиваційно-емоційний компонент характеризується позитивним активним ставленням, стійким інтересом і прагненням до пізнання та майбутньої професії, наявністю

потреби у самовдосконаленні, вмінням підтримувати позитивне ставлення до обраної діяльності.

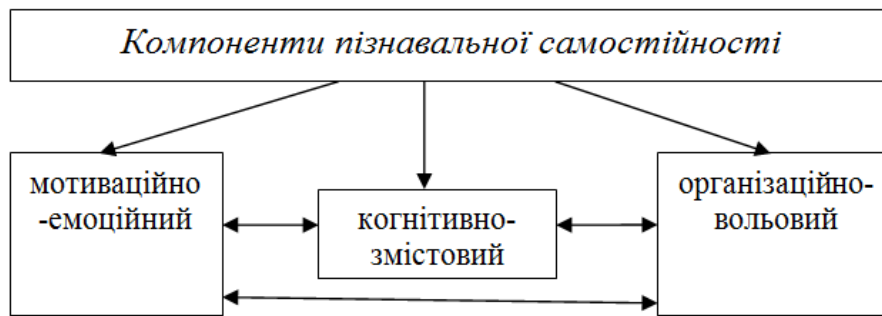

Рис.1.

Когнітивно-змістовий компонент визначається системою наукових знань (поняття, факти, закони, теорії, методи, прийоми) та практичних умінь їх застосування, знаннями особливостей організації самостійної пізнавальної діяльності, сформованістю прийомів розумової діяльності та логічного мислення.

Організаційно-вольовий компонент характеризується рівнем розвитку вмінь самоорганізації та саморегулювання власної пізнавальної діяльності (вміння планувати, виконувати, контролювати й оцінювати процес діяльності та її результат); забезпечує мобілізацію вольових зусиль для подолання труднощів у навчанні та досягнення поставленої мети, цілеспрямований характер самостійної навчальної діяльності.

Щодо рівнів розвитку пізнавальної самостійності, то ряд дослідників (Я. Галета, О. Ганічева, Г. Саранцев, В. Черемних) визначають їх у залежності від здатності студента на постановку професійної задачі, вміння визначити шляхи її розв'язання та зреалізувати їх на практиці, вміння контролювати та коректувати зміст, способи роботи.

Розглядаючи розвиток пізнавальної самостійності як процес, внаслідок якого відбувається зміна зазначеної якості, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого, вважаємо, що рівень розвитку пізнавальної самостійності залежить від рівня сформованості окремих її компонентів. Очевидно, що чим більша кількість рівнів розвитку, тим важче їх діагностувати, розрізняти, а тим більше реалізовувати диференційний підхід до розвитку зазначеної якості в студентів.

Для визначення рівнів розвитку пізнавальної самостійності студентів враховуватимемо рівні сформованості окремих її компонентів. Вслід за Л. Боровик [3] розглядатимемо три рівні сформованості окремих компонентів: низький, середній та високий і позначатимемо їх таким чином: M_1 , M_2 , M_3 , K_1 , K_2 , K_3 , O_1 , O_2 , O_3 .

При цьому низький рівень M_1 розвитку мотиваційно-емоційного компоненту пізнавальної самостійності характеризуємо відсутністю в студентів інтересу до навчальної діяльності та пізнавальних мотивів у мотиваційній сфері, серед мотивів переважають мотиви уникнення невдач. Середній рівень розвитку M_2 властивий студентам, в яких провідними мотивами навчальної діяльності є такі: комунікативні, престижу та соціальні. В студентів із високим рівнем розвитку M_3 переважають навчально-пізнавальні, професійні та мотиви творчої самореалізації.

Рівень розвитку K_1 когнітивно-змістового компоненту пізнавальної самостійності властивий студентам з низьким рівнем предметних знань і вмінь та прийомів розумової діяльності. Середній рівень K_2 характерний для студентів, які мають належні предметні знання, володіють прийомами розумової діяльності. Рівень K_3 визначається тим, що студенти із таким рівнем мають ґрунтовні системні знання із фахових предметів та високий рівень розвитку прийомів розумової діяльності, під час розв'язування пізнавальних завдань розглядають різні способи, в змозі абстрагуватися від умови, розглянути як частинні випадки, так і знайти узагальнення.

Студенти із низьким рівнем O_1 розвитку організаційно-вольового компоненту пізнавальної самостійності відчують значні труднощі у плані організації власної пізнавальної діяльності, мають слабку волю та потребують постійного контролю зі сторони (викладача, куратора, батьків тощо). Студенти із середнім рівнем O_2 у змозі самостійно визначити мету та план своєї діяльності, здійснити самоконтроль, але їм не завжди вдається зреалізувати ці плани через недостатній розвиток вольової сфери. Високий рівень O_3 характерний для студентів, які самостійно визначають мету та план своєї навчальної діяльності та здійснюють їх, не потребують втручання викладача у процес діяльності, володіють навичками самоконтролю.

Рівні пізнавальної самостійності визначаємо (всього чотири) у залежності від комбінації рівнів розвитку компонентів. При цьому враховуємо, що поєднання низького рівня одного із компонентів із високим рівнем іншого на практиці зустрічається дуже рідко.

Низький рівень розвитку пізнавальної самостійності визначаємо як такий, який характерний для студентів із наступними комбінаціями рівнів розвитку компонентів: $\{M_1; K_1; O_1\}$, $\{M_2; K_1; O_1\}$, $\{M_1; K_2; O_1\}$, $\{M_1; K_1; O_2\}$.

Студентів із комбінаціями $\{M_2; K_2; O_1\}$, $\{M_1; K_2; O_2\}$, $\{M_2; K_1; O_2\}$ рівнів розвитку компонентів віднесемо до студентів із середнім рівнем пізнавальної самостійності, а студентів із комбінаціями $\{M_2; K_2; O_2\}$, $\{M_2; K_2; O_3\}$, $\{M_2; K_3; O_2\}$ та $\{M_3; K_2; O_2\}$ - до достатнього рівня. Для студентів із високим рівнем пізнавальної самостійності хоча б два компоненти пізнавальної самостійності високого рівня, тобто це студенти із комбінаціями $\{M_3; K_3; O_2\}$, $\{M_2; K_3; O_3\}$, $\{M_3; K_2; O_3\}$, $\{M_3; K_3; O_3\}$.

Висновки. Проблема розвитку пізнавальної самостійності є досить актуальною. Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури продемонстрував відсутність єдиного підходу до сутності даного поняття, компонентного складу та рівнів розвитку. Ми в структурі пізнавальної самостійності виділяємо мотиваційно-емоційний, когнітивно-змістовий та організаційно-вольовий компоненти, оскільки переконані, що зазначені структурні компоненти розкривають зміст цього інтегративного поняття, перебуваючи один з одним у тісному взаємозв'язку і органічно доповнюючи один одного, впливають на успішне формування пізнавальної самостійності.

Перспективи подальших пошуків у напрямку дослідження вбачаємо в розробці комп'ютерних засобів діагностики рівнів розвитку як окремих компонентів пізнавальної самостійності, так і зазначеної якості в цілому, з метою здійснення індивідуального підходу до розвитку пізнавальної самостійності студентів.

Література:

1. Адамів Г.С. Формування у студентів педагогічного училища пізнавальної самостійності (на матеріалі вивчення психолого-педагогічних дисциплін) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Адамів Галина Степанівна. - К., 2002. - 264 с.
2. Бенера В.Є. Формування пізнавальної самостійності в майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів засобами інтелектуальної гри : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Бенера Валентина Єфремівна. - К., 2002. - 243 с.
3. Боровик Л.В. Розвиток пізнавальної самостійності курсантів-прикордонників з урахуванням їх індивідуально-психологічних особливостей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Л.В. Боровик. - Хмельницький, 1998. - 16 с.
4. Галета Я.В. Формування пізнавальної самостійності студентів економічного коледжу засобами інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Я.В. Галета. - Кіровоград, 2005. - 20 с.
5. Милов Ю.Е. Формирование познавательной самостоятельности студентов колледжа : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Ю.Е. Милов. - Магнитогорск, 2002. - 20 с.
6. Петунин О.В. Активизация познавательной самостоятельности учащейся молодежи : автореф. дис. ... доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / О.В. Петунин. - Кемерово, 2010. - 44 с.

7. Тархова Л.А. Формування пізнавальної самостійності майбутніх перекладачів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Тархова Любов Анатоліївна. - Одеса, 2006. – 270 с.

Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми компонентного складу та рівнів розвитку пізнавальної самостійності студентів. Обґрунтовано доцільність виділення в структурі пізнавальної самостійності мотиваційно-емоційного, когнітивно-змістового та організаційно-вольового компонентів.

Ключові слова. *Пізнавальна самостійність студентів, компоненти пізнавальної самостійності, рівні розвитку пізнавальної самостійності.*

Осуществлен анализ психолого-педагогической литературы по проблеме компонентного состава и уровней развития познавательной самостоятельности студентов. Обоснована целесообразность выделения в структуре познавательной самостоятельности мотивационно-эмоционального, когнитивно-содержательного и организационно-волевого компонентов.

Ключевые слова. *Познавательная самостоятельность студентов, компоненты познавательной самостоятельности, уровни развития познавательной самостоятельности.*

The analysis of psychological and educational literature on the problem of component and cognitive levels of independence students. The necessity of selection in the structure of cognitive self-motivational-emotional, cognitive, contextual and organizational and volitional components.

Key words. *Cognitive independence of students, the components of cognitive independence, levels of cognitive independence.*